

Jorjo Tadić

O DRUŠTVENOJ STRUKTURI DALMACIJE I DUBROVNIKA U VREME RENESANSE

1

Do 1420 godine Venecija je bila uspela da zaposedne skoro sve gradove i ostrva na dalmatinskoj obali, osim Dubrovačke Republike. Time je završena stoletna borba Mlečana za naše Primorje, a prekinuto je i jedno značajno poglavlje dalmatinske istorije; najednom je zaustavljen onaj prirodni proces kojim se dotada razvijao sav ekonomski, društveni, politički i kulturni život dalmatinskih gradova. Za poslednja četiri veka, naime, ovi su se gradovi bili uvećali i izgradili, proširili su svoje teritorije, organizovali upravu i formirali svoje autonomne opštine (komune). Istovremeno umnožili su i razvili zanate, podigli kopnenu i pomorsku trgovinu i znatno uvećali zemljišne posede. Uporedo s tim opštim ekonomskim napretkom izvršena je u tim gradovima i društvena diferencijacija, dok su svu političku vlast bili prigrabili plemići. Postojali su, dakle, svi preduslovi da se i u Dalmaciji uskoro formiraju mali slobodni ili poluslobodni gradovi-republike, kao i u mnogim drugim zemljama Evrope.

To su, međutim, sprečili Mlečani. Njihova vlast zadala je težak udarac gradskoj privredi Dalmacije, naročito njenoj pomorskoj trgovini. Odmah 1422 god. odredila je mletačka vlada da se na svu robu koja se iz Dalmacije izvozi u bilo koju luku plaća carina kao da se izvozi u Veneciju. Na taj način dalmatinski izvoz podlegao je dvema carinama, onoj mletačkoj i onoj koja se plaćala u luci opredeljenja. Na protest dalmatinskih gradova ova je odluka povučena, ali time nisu prestale i sve druge forme ometanja pomorske trgovine. God. 1425 određeno je da se sve živežne namirnice, koje Dalmatinci izvoze na sever od južnog rta Istre, moraju dovoziti jedino u Veneciju. Posle toga je mletačka vlada i na druge načine sprečavala jači razvitak dalmatinske trgovine: ometala je trgovinu između samih dalmatinskih gradova, nije dozvoljavala da se slobodno uvozi železo i železna roba, tražila je da se tkanine dovoze samo iz Venecije (1430—1433), da se kidaju veze sa Hrvatskim Primorjem, Apulijom i Markama, da se velika spoljna trgovina rezerviše samo za mletačke brodove i da se

celokupan izvoz Dalmacije svrati u Veneciju, a sav uvoz u Dalmaciju poveže takođe sa ovom lukom.¹

Posle ovih zabrana i smetnji preostajalo je Dalmatincima da saobraćaju i trguju jedino još uz svoju obalu i sa Venecijom, a vrlo retko i sa Apulijom i Markama u Italiji, kao i sa mletačkim posjedima na zapadnoj obali Grčke. Dalmatinsko pomorstvo, dakle, živelo je od trgovine ograničene na zatvoreno područje i na malu obalnu plovidbu. To je bilo od ogromne štete po ekonomski razvitak Dalmacije, pogotovu što se baš tada, tokom XV veka, znatno razvijala pomorska trgovina na Sredozemnom Moru, u koju su bili uvučeni mnogi mediteranski gradovi, a od naših samo Dubrovnik.

Za to isto vreme mnogo je stradala i kopnena trgovina Dalmacije. Već od ranije ona je nailazila na smetnje zbog toga što je zaleđe Dalmacije bilo raznih hrvatskih, bosanskih i hercegovačkih feudalaca; kasnije su tu i turski pljačkaški upadi i osvajanja izazivali haos i sprečavali normalnu trgovinu s tim oblastima. Slabljenju ove trgovine mnogo su doprineli i sami Mlečani, koji su pomenutim merama ograničavali i sputavali pomorsku trgovinu Dalmacije. Trgovci iz unutrašnjosti su, zbog toga, radije poslovali preko Dubrovnika, koji je stajao u trgovačkim vezama sa svim mediteranskim zemljama, tako da su se balkanske sirovine iz njega najlakše izvozile na svetska tržišta. Zato je sa Balkana vrlo malo izvoženo preko dalmatinskih luka, čiji je najvažniji i skoro jedini artikl za unutrašnjost bila morska so.² To je, međutim, bilo malo da trgovini Dalmacije da jači zamah i da od dalmatinskih gradova napravi posrednike u velikoj trgovini između balkanskih zemalja i Mediterana.

U dalmatinskim gradovima slabo su se razvijali zanati u toku XV i XVI veka. Njihova proizvodnja ograničavala se, uglavnom, na podmirivanje lokalnih potreba samog gradskog područja. Nešto jači su bili zidarski i kamenarski zanati u nekim mestima (na Korčuli i Braču, u Šibeniku i Splitu), a u Korčuli još i brodograditeljski. Od 18 bratovština u Splitu krajem XV veka, samo je jedna (pomoraca) bila i zanatlijska, a ne samo versko-humanitarna organizacija, kao što su bile sve ostale.³ I broj zanatlija u dalmatinskim gradovima nije bio veliki. Izveštaji mletačkih pretstavnika iz prve polovine XVI veka skoro ih i ne spominju kao neku jaču društvenu skupinu.

Najvažniji izvor prihoda za sve plemstvo i deo pučana bili su zemljišni posedi. Oni su ležali u neposrednoj blizini gradova ili na ostrvima ispred njih; jedino su Kotorani imali deo svojih poseda i u nekim daljim selima kotorskog zaliva. Do druge polovine XV veka svi su gradovi, bez ozbiljnijih zapreka, na miru uživali ove svoje posede. Otada, međutim, učestale su turske provale i pljačkaški pohodi u pravcu dalmatinske obale koji traju više od 60 godina. Za to vreme

¹ O svemu tome piše i Grga Novak, Split u Marulićevo doba, u »Zborniku Marka Marulića (1450—1950)«, Zagreb 1950, str. 83—92.

² Grga Novak, Qvaternus izvoza iz Splita 1475—1476 g., Starohrvatska prosvjeta, N. S. II, 1—2, Zagreb-Knin 1928, 96.

³ Grga Novak, Split u Marulićevo doba, 110.

posedi izvan gradova bili su izloženi stalnim pustošenjima, sela su uništavana, a njihovo stanovništvo odvođeno je u ropstvo ili je bežalo na ostrva i preko mora. Savremeni mletački predstavnici stalno javljaju o popaljenim i napuštenim naseljima, o korovom obraslim poljima, zakrčenim potocima i porušenim kulama stražarnicama. Opšta slika kopnene Dalmacije davala je utisak velike pustoši i krajnje bede. Sve je to, naravno, smanjivalo prihode zemljoposjednika, a neke od njih i potpuno upropašćavalo.

Ovakve privredne prilike morale su izazvati krajnju oskudicu, čak i bedu, u svim dalmatinskim gradovima. Za upoznavanje njihovih ekonomskih i društvenih odnosa važni su kao izvori brojni izveštaji mletačkih predstavnika koje je vlada povremeno slala u Dalmaciju. Među njima je naročito značajan i interesantan izveštaj Đ. B. Đustinijanija iz 1553 god.,⁴ jer ono što iznosi o Dalmaciji svog vremena može se sa puno sigurnosti preneti i na ranije doba, koje nas ovde posebno interesuje.

U Zadru je, prema Đustinijanijevom izveštaju, bilo 17 plemićkih rodova, za koje kaže da nisu bogati; samo su tri porodice imale 400 do 700 dukata godišnjeg prihoda, dok su ostale životarile sa 100—300 dukata, a mnoge od njih bile su »veoma siromašne«. Trgovina Zadra sa zaleđem bila je slaba, a celokupna godišnja razmena uvezene i izvezene robe iznosila je 13—14.000 dukata. Od 60 plemićkih kuća u Šibeniku »malo ih je bogatih, a mnogo siromašnih«. U gradu je bilo samo 15 trgovaca; trgovina sa unutrašnjošću bila je dosta živa i godišnja razmena iznosila je više od 50.000 dukata. Neki pučani bili su jako imućni, ali to je bio izuzetak, jer je većina stanovništva siromašna. U Trogiru je bilo 10 plemićkih porodica, od kojih samo tri nisu bile »veoma siromašne«. Trgovina Trogira je slaba, a njegovi stanovnici ostali su sada i bez prihoda vinove loze i smokava koji su nekada iznosili 15.000 dukata. U Splitu je bilo 16 plemićkih kuća koje su »najvećim delom bile siromašne«, tako da najbogatije među njima nisu imale više od 200 dukata godišnjeg prihoda. Ni među građanskim porodicama niko nije imao više od 200 dukata, tako da su i one »bile većinom siromašne«. Celokupna trgovina Splita iznosila je 24—25.000 dukata godišnje. Ni na Braču nema plemića čiji prihodi prelaze 200 dukata, dok su seljaci i građani siromašni, čak »i veoma siromašni«. U Korčuli je bilo dvadesetak plemićkih porodica sa najvećim prihodom od 300 dukata godišnje, i to, uglavnom, od vinograda. Zanati su bili lepo razvijeni, osobito kamenarski i brodograditeljski, a i pomorstvo, ribarstvo i trgovina davali su znatne prihode, tako da su u Korčuli »svi dobro prolazili«. U Kotoru »među plemićima je krajnje siromaštvo«, jer su bili izgubili velike posede u Grblju; »isto tako su i pučani većinom siromašni«. Inače, u Kotoru se tada obavljala dosta živa trgovina s Turskom, koja je nekim porodicama donosila znatne prihode.

⁴ Š. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae* II, Zagreb 1877, 190—271.

Privredne prilike u Dalmaciji nisu bile onako rdave samo polovinom XVI veka, nego i ranije. Do toga je došlo u toku prvog stoleća vladanja Venecije, i to — skoro isključivo — kao posledica njene slabe uprave i neprijateljske ekonomske politike. Pre konačnog dolaska Mlečana u Dalmaciju naši su se gradovi privredno normalno razvijali i napredovali, i nije bilo razloga da se taj put prekida, tim pre što je jedan naš grad u njihovoj sredini, ali pod svojom autonomnom upravom, dostigao baš tada svoj najviši ekonomski uspon. To je bio Dubrovnik, koji je nastavljao da se razvija onim istim putem kojim su već otpre zajednički išli svi naši primorski gradovi.

2

Celokupna privreda Dubrovnika u XV veku pokazuje veliki napredak. Sve privredne grane tada doživljuju naglo jačanje i razgranjavanje; pored toga uvedeni su i mnogi novi načini poslovanja. To je bilo od ogromnog značaja za ekonomski život Dubrovnika, kao i za njegov docniji razvitak, naročito za njegovu ulogu u privredi naših i stranih zemalja. Neke grane dubrovačke privrede razvijale su se i dalje, pa su u XVI veku dostigle najviši uspon. Druge, naprotiv, nikad više nisu dostigle jačinu i značaj koje su imale u XV veku. Slobodno se može kazati da je privreda Dubrovnika, kao celina, bila najjača poslednje četvrti XV i u prvoj polovini XVI veka.

Od kraja XIII veka, na osnovu bogate arhivske građe, možemo u svim pojedinostima pratiti celokupni privredni razvitak Dubrovnika. Naročito su bili značajni zanati, kopnena i pomorska trgovina, a od kraja XIV veka i prihodi od zemljišnih poseda.

U Dubrovniku su postojale sve vrste srednjovekovnih zanata, pa i neki sitni i specijalni. Njima se u XV veku bavio veliki broj zanatlija, skoro isključivo sve naši ljudi. Zanatlije su bile okupljene u svojim bratovštinama, koje nisu imale samo versko-karitativna obeležja, nego i strukovno-staleška, kao pravi esnafi (cehovi). Najbrojniji među njima bili su drvodelci, zidari, kamenari, kožari, kovači, zlatari, cipelari, krojači i brodograditelji. Zasebno mesto i po svom broju i po značaju u dubrovačkom ekonomskom životu zauzimale su one brojne zanatlije koje su bile zaposlene u tkačkim radionicama ili u onima koje su imale veze sa tkanjem. Isprva su to bile obične zanatlijske radionice, a od dvadesetih godina XV veka među njima ima pravih manufaktura. Krajem XV i u XVI veku tkačka radinost u Dubrovniku znatno je popustila, tako da tkački i sa njima povezani drugi zanati nikada više nisu dostigli raniji obim i značaj. U vreme svog procvata dubrovački zanati proizvodili su ne samo za pokriće velikih potreba samih Dubrovčana, nego mnogi od njih i za izvoz. Dubrovnik je, prema tome, u XV i XVI veku predstavljao veoma živ i vrlo značajan zanatlijski centar, jedan od najvećih, ako ne i najveći, u našim zemljama. Polovinom XVI veka u Dubrovniku je bilo 18 zanatlijskih bratovština (esnafa),

a prema mojoj proceni oko dve trećine gradskog stanovništva Dubrovnika pripadalo je zanatlijskim porodicama.

Od kraja XIV veka stalno je napredovala kopnena trgovina Dubrovnika i po svom obimu i po intenzitetu. Eksploatacija već pre toga pronađenih rudnika u Srbiji i Bosni tada je znatno pojačana i proširena, tako da su neki od tih rudnika ubrajani u red najvećih majdana srebra i olova u Evropi. U njima su Dubrovčani bili glavni zakupci carina, često i vlasnici rudnika, a najveći deo izvezenih ruda išao je posredstvom dubrovačkih trgovaca na svetska tržišta. U svim tim ekonomskim centrima Balkanskog Poluostrva stalno je bilo mnogo dubrovačkih trgovaca, zanatlija i drugih poslovnih ljudi, a iz Srbije i Bosne, skoro u neprekidnom lancu, stalno su se kretale prema Dubrovniku karavane natovarene rudama i drugim balkanskim sirovinama, dok su se iz Dubrovnika, opet, prenosile sve vrste zapadnjačke robe. Ova veoma živa kopnena trgovina nije prekinuta ni turskim osvajanjima i pljačkaškim pohodima po našim zemljama. Dubrovački poslovni ljudi, u takvim prilikama, samo bi ustuknuli pred neposrednom turskom opasnošću, da posle toga, nekada čak iste godine, nastave da još u većem broju idu, trguju i žive po Srbiji i Bosni. A kada su Turci zavladali celim Balkanskim Poluostrvom, Dubrovčani su privučeni živom željom za velikim zaradama još više prelazili u Tursku. Istina, oni tada većinom napuštaju ranija rudarska središta i prelaze u nove ekonomske i administrativne centre balkanske Turske, mada se u prvo vreme i dalje bave izvozom ruda.⁵ Istovremeno, Dubrovčani su i glavni uvoznici u Tursku sve zapadnoevropske robe, naročito tkanina. Teško je utvrditi količinu i vrednost tog njihovog uvoza, ali sa dosta verovatnosti mogu kazati da je u prvoj polovini XVI veka vrednost uvezene robe dostizala sumu od 150.000 dubrovačkih dukata. Toliko isto, otprilike, iznosila je vrednost robe koju su Dubrovčani izvozili iz Turske. Zarada od trgovine Dubrovčana, najpre sa našim srednjovekovnim državama, zatim sa Turskom, mora da je bila velika, jer su mnogi između njih baš na tome stekli velika bogatstva. Mislim da su baš srpski, a docnije i bosanski rudnici, najpre omogućili Dubrovčanima da u svojim rukama nagomilaju velike sume gotovog novca, koje su zatim ulagali i u druge poslove i preduzeća.

Među najvažnije grane dubrovačke privrede spadali su i pomorstvo i pomorska trgovina. Ova vrlo stara zanimanja Dubrovčana naročito su se razvila i ojačala tokom XV veka, kao posledica razvijenije privrede i kulture onoga dela Evrope koji je predstavljao severnu granicu Mediterana i čiji je ekonomski uspon izazvao oživljavanje saobraćaja i trgovine na Sredozemnom Moru. Tada se balkanske rude i sirovine mnogo traže u svetu i zato se ti artikli u velikim količinama pojavljuju na stranim, često vrlo udaljenim tržištima. Konačno, kopnena trgovina bila je već donela Dubrovčanima, u to vreme, velika novčana sredstva

⁵ Dubrovački trgovac Živan Pripčinović dobio je u Dubrovniku od meseca maja do kraja avgusta 1477 god. iz bosanskih rudnika preko 200.000 kg. srebra. Pogl. u Dubrovačkom arhivu: Trgovačka knjiga Ž. Pripčinovića.

koja su mogli da ulažu i u pomorstvo. Zahvaljujući svim ovim okolnostima Dubrovnik je uskoro došao u red prvih pomorskih država sveta.

Bogata arhivska građa omogućava da se iz godine u godinu prati razvitak i stalno jačanje dubrovačkog pomorstva i pomorske trgovine od kraja XIV do druge polovine XVI veka. Dok su se ranije Dubrovčani skoro isključivo bavili malom obalnom plovidbom, tj. po Jadranskom i Jonskom Moru, dotle u toku XV veka njihovi brodovi povezuju međusobno sve obale Mediterana, a krajem istoga stoleća počinju da odlaze do Engleske. Ovaj razvitak pomorske trgovine Dubrovnika ide uporedo sa jačanjem njegovog pomorstva. Do prvih decenija XV veka dubrovački brodovi prosečno ne prelaze nosivost od 80 tona; docnije, međutim, Dubrovčani stalno grade brodove sa većom nosivošću. Pored toga naglo se povećava i broj njihovih plovnih objekata kojima su raspolagali. Krajem XV veka Dubrovnik je imao brodova od 300 tona nosivosti, a odmah zatim on počinje da izgrađuje čitave serije još većih brodova. Četrdesetih godina XVI veka Dubrovčani su imali veoma jaku trgovačku mornaricu, koja je — prema mojoj proceni — brojala oko 180 brodova sa ukupnom nosivošću od 30.000 tona, otprilike.⁶ Vrednost ove mornarice iznosila je oko 200.000 dukata, njena čitava godišnja zarada oko 180.000 dukata, a 100.000 dukata, otprilike, primala je brodska posada na ime plata i drugih zarada.

Istovremeno i na isti način jačala je i pomorska trgovina Dubrovnika u XV i u prvoj polovini XVI veka. Dubrovčani su tada bili preuzeli glavni deo posredničke trgovine između naših zemalja i Zapada, a i u međunarodnoj trgovini na Mediteranu bili su postali veoma važan faktor. U svim većim lukama mediteranskog bazena bilo je poslovnih ljudi iz Dubrovnika koji su održavali trgovačke veze ne samo sa Dubrovnikom i Balkanom, nego i sa mnogim zemljama Evrope, Prednje Azije i Severne Afrike. Pomorska trgovina Dubrovnika onoga vremena bila je po obimu nešto manja od njihove kopnene, balkanske trgovine, ali po vrednosti razmene bila je znatno veća.

Vrlo unosan izvor prihoda predstavljali su za Dubrovčane zemljišni posedi, koji su naročito povećani otkad je Dubrovnik dobio Primorje (1399) i Konavle (1419, 1426). Time su se naročito koristile sve vlasteoske porodice i jedna grupa bogatijih građana, jer je njima poklonjena sva zemlja u tim oblastima bez ikakvih obaveza prema državi. Za razliku od dalmatinskih gradova dubrovački zemljišni posedi ostali su pošteđeni od Turaka kroz XV i XVI vek.

3

Privreda Dalmacije u XV i XVI veku daleko je zaostajala za dubrovačkom. Ranije, do početka XV veka, ova razlika skoro nije ni postojala, jer je Dubrovnik tek od kraja XIV veka, a naročito posle učvršćenja Mletaka u Dalmaciji, definitivno izbio na prvo mesto među

⁶ Pogl. J. Tadić, Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku. »Istoriski časopis«, organ Istoriskog instituta SAN, Beograd 1948, 54—104.

svim našim primorskim gradovima. Za to vreme on je potpuno izgradio i svoju društvenu fizionomiju.

Dubrovačka vlastela (nobiles) pominju se prvi put u jednoj ispravi iz 1023 god. Nema, međutim, podataka o njihovoj ulozi u društvenom životu toga vremena. Kroz XII vek članovi njihovih porodica upravljaju Dubrovnikom u zajednici sa gradskim knezom, predstavnikom strane zaštitne vlasti. Njihov uticaj u gradu stalno je jačao, što je dolazilo kao posledica njihovog ekonomskog snaženja. U prvim decenijama mletačkoga gospodstva Dubrovnikom, dakle do polovine XIII veka, pokušavali su mletački predstavnici da oslabe uticaj vlastele u gradskoj upravi. Ali, vlastela su se oduprla i, zahvaljujući svojoj snazi, uspela su da pobeđu. Tako su polovinom XIII veka u Dubrovniku funkcionisala tri veća, u kojima su predstavnici bogatijih i uglednijih porodica, u zajednici s mletačkim predstavnikom, upravljali dubrovačkom gradskom opštinom. Tridesetih godina XIV veka oni su bili toliko jaki da su 1332 god. doneli odluku da se izvrši popisivanje svih članova Velikog vijeća i da niko između njih, niti njegov ded ili otac, ne sme da bude trgovac na malo. Deset godina kasnije (1342) odlučili su da se takvi brišu iz spiska članova Velikog vijeća, tj. iz redova vlastele. A 1348 god. zaključeno je da svaki vlastelin s navršenom 18 godinom ima pravo i obavezu da uđe u Veliko vijeće.

Ovim odlukama bio je završen jedan dugi društveni i politički proces, kojim su dubrovačka vlastela uspela da sebi osiguraju pravo da sa knezovima Dubrovnika upravljaju svim poslovima svoje komune. Time su se dubrovačka vlastela izdvojila od ostalih Dubrovčana i zatvorila u svoj uski klasni krug. A kada je mirom u Zadru 1358 god. Venecija izgubila našu obalu, vlastela su u Dubrovniku prigrabila svu vlast u svoje ruke. Ugarski kraljevi, njihovi novi zaštitnici, priznali su punu autonomiju Dubrovnika i ostavili su njegovu vlastelu da slobodno vlada svojom državom. Takvo stanje ostalo je i docnije u toku nekoliko stoleća, sve do propasti Dubrovačke Republike 1808 god.

Isprva, međutim, i narod (populus) vršio je uticaj na upravu i zakonodavstvo Dubrovnika preko svojih skupština. Ali, već tokom XIV veka ovi zborovi naroda imali su samo formalno značenje, tako da je skoro sasvim nestalo političkog uticaja naroda (puka). A od tog uticaja i od opasnosti da vlast podele sa drugima vlastela su se branila jačanjem svojih pozicija u vijećima i zatvaranjem u krug svoje klase, odnosno, još jačim odvajanjem od ostalih stanovnika Dubrovnika. To je za vlastelu bilo potrebno u vreme kada su mnogi članovi ranije manje imućnih i nedovoljno uglednih porodica ekonomski ojačali, zahvaljujući razvijenoj privredi svoga grada početkom XIV veka. Trebalo se plašiti da bi oni obogaćeni i društveno izdvojeni mogli lako da uđu i u krug vlastele. To su im vlastela sprečila pomenutim odlukama, ali ovo, naravno, nije moglo da zadrži dalji proces društvenog raslojavanja u Dubrovniku. U redovima naroda (puka) počeli su da se ističu bogati i ugledniji pojedinci, kao i čitave porodice, tako da se iz pučkih redova u drugoj polovini XIV veka formirao jedan zaseban društveni

sloj, neka vrsta međuklase, koju otada zvanični dokumenti počinju nazivati građanima (*cives*). To su bili poslovni ljudi, ponajviše imućniji trgovci, koji su se u početku bavili i manjim poslovima, ali su kasnije vodili samo veliku trgovinu, stičući sve veće kapitale. Zanatima se nisu bavili, a kasnije nisu ni smeli, ako su hteli da ostanu članovi jedne zasebne bratovštine, osnovane polovinom XIV veka. Ova se bratovština docnije povezala sa crkvom i kultom sv. Antuna Opata, pa se nazvala antuninskom, a njeni članovi antuninima. Ovi bogati građani imali su dosta i zemljišnih poseda, iako je njihova glavna privredna uloga bila u stvaranju velikih trgovačkih, zanatlijskih i manufakturnih preduzeća, u ulaganju velikih sredstava u brodove i u davanju novca na zajam. Po svojoj privrednoj delatnosti i svom bogatstvu bili su ravni vlasteli, inače u svemu su potsećali na bogatu buržoaziju zapadnoevropskih gradova. Jedino nisu imali nikakvog uticaja na vođenje gradske uprave. U tome su ih sprečavala vlastela, koja su zbog svog specifičnog karaktera bili takođe ekonomski znatan faktor. Zato su antunini stalno ostali na granici između vlastele i pučana, ekonomski i društveno približavajući se vlasteli, a politički širokim slojevima. Ova podvojenost u redovima gradskog stanovništva ometala je formiranje jedne kompaktne i snažne građanske klase u Dubrovniku koja bi mogla da se suprostavi vlasteli, neobično moćnoj zbog njenog specijalnog karaktera privilegovanog reda, koja je bila ne samo glavni posednik i feudalac, nego i glavni nosilac celokupne privrede Dubrovnika, naročito spoljne trgovine i pomorstva. Imajući pritom i svu političku vlast, vlastela su mogla da koriste svaku priliku da zaštite svoje interese. Prema tome, dubrovačka vlastela su imala u izvesnoj meri obeležja i trgovačke buržoazije i feudalaca: bili su glavni nosilac privrednog života Dubrovnika, kao što je bila i građanska klasa na Zapadu, a istovremeno su držali skoro sav zemljišni posed i svu političku vlast, kao pravi feudalc. Otuda su dubrovačka vlastela imala specijalni karakter, sličan patricijatu Venecije i nekih drugih gradova, što je bilo od velikog značaja za celokupan razvitak Dubrovnika.

Pored vlastele i građana (antunina), dubrovačko stanovništvo sačinjavali su i pučani (*populus*). Njima su pripadali manji trgovci, sve zanatlije, pomorci, ribari, radnici, posluga i sl., a činili su oko dve trećine gradskog stanovništva. Kada je u drugoj polovini XV veka uspostavljena jača trgovina između Dubrovnika i Turske, članovi dubrovačkih trgovačkih naseobina po balkanskim zemljama rekrutovali su se najviše iz redova pučana i seljaka. Vlastela i antunini tada su već bili prestali da idu u unutrašnjost Balkana; radije su ostajali da posluju kod kuće ili su odlazili u Italiju. Pošto su se i ovi novi nosioci dubrovačke kopnene trgovine obogatili, počeli su i oni da se društveno ističu i izdvajaju od ostalih pučana. Uskoro je formirana nova bratovština, u kojoj su bili svi trgovci sa Turskom (1531), a koja je stajala pod zaštitom sv. Lazara. Tako je došlo do ponovnog diferenciranja među dubrovačkim pučanima, što je još više oslabilo njihove redove. Članovi ove nove bratovštine, t. zv. lazarini, bili su već u XVI veku

drugostepeni sloj građanske klase; tu svoju društvenu poziciju oni su kasnije još jače utvrdili i zadržali je do propasti Republike. Ova dva sloja dubrovačkih građana živela su društveno odvojeno i krvno se nisu mešala, ali su oba, kao jedna celina, bili odvojeni od široke mase dubrovačkog stanovništva. Ova podvojenost slabila je pozicije i građana i puka prema vlasteli, koja su tako mogla da se bez većih poteškoća održe na vlasti, čak i docnije, kada su već bila ekonomski znatno oslabila.

U Dubrovniku je, dakle, u vreme Renesanse, bila završena društvena podela, kao i u svim važnijim gradovima Italije i drugih zapadnoevropskih zemalja. Istina, dubrovačka feudalna i građanska klasa imale su izvesne specijalne karakteristike, ali, u osnovi, one su bile slične odgovarajućim klasama na Zapadu.

4

Sasvim su drukčiji bili društveni odnosi u dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlašću. Bez jače zanatske radinosti, bez ikakve manufakture, bez razvijene trgovine, pomorstva i većih novčanih i uopšte privrednih poslova, Dalmacija nije mogla da ima preduslove za formiranje građanske klase. Ali, tu se ni plemići nisu bavili gradskom privredom, trgovinom i pomorstvom, smatrajući u nekim gradovima takve poslove za nečasne i nespojive sa dostojanstvom i društvenim položajem pravog aristokrate.⁷ Izgleda da je do takvog shvatanja dovela nemogućnost da se preduzmu znatniji poslovi i dođe do unosnije zarade. Zato su, sasvim prirodno, siromaštvo, pa i prava beda, vladali u njihovim redovima, tim pre što su njihovi zemljišni posedi bili svedeni na najmanju meru i stalno izloženi pljački i napadima Turaka. Tako su dalmatinski plemići ostajali bez sredstava i bez mogućnosti da očuvaju raniji politički značaj i da učvrste svoje društvene pozicije. Venecija je prividno ostavila autonomiju dalmatinskim gradovima, priznala staro uređenje i zakone i zadržala plemiće u gradskim većima. Ali tim istim plemićima oduzela je pravo da samostalno vođe gradske komune, da sami odlučuju o životnim potrebama svoje klase i svojih gradova i da stvarno budu neki politički faktor kao što su ranije bili. Sve je to, uglavnom, bilo prešlo na mletačke pretstavnike (knezove) koji su stajali na čelu dalmatinskih gradova, odnosno na vladu u Veneciji. Za to vreme Mlečani više puta zaštićuju pučane u gradovima od samovolje plemića, jer time, a i na druge načine, nastoje da spreče plemiće da učvrste svoju vlast u dalmatinskim komunama. Pod mletačkom vlašću, dakle, plemstvo u Dalmaciji ostalo je i bez vlasti i bez znatnijih zemljišnih prihoda, a nije imalo ni drugih materijalnih izvora. Ono je time gubilo atribute feudalne klase, a nije bilo steklo one osobine građana koje su imala dubrovačka vlastela. Zato dalmatinski

⁷ Pogl. izveštaj zadarskoga kneza iz 1528 god. u Š. Ljubića, *Commissiones et relationes venetae* II, 45.

plemići u većini, baš u vreme Renesanse, pretstavljaju ljude osirotele, bez vlasti, bez jačeg političkog uticaja i bez većeg društvenog značaja. Oni su, osim toga, u svojim gradovima bili malobrojni i skoro bez veze sa plemićima iz drugih delova Dalmacije.

Ni iz redova pučana nije se bila izdvojila neka skupina ljudi koji bi, po svojoj ekonomskoj snazi, načinu poslovanja i ulozi u privrednom životu svojih gradova mogli da predstavljaju građansku klasu Dalmacije. Mletački izveštaji XVI veka ukazuju na veoma mali broj trgovaca i uopšte privrednika u Dalmaciji, a celokupno poslovanje i tog malog broja bilo je slabo i nedovoljno da oživi i ojača privredu svoje oblasti. Zato se i moglo desiti da u dalmatinskim gradovima nije dospela da se izgradi građanska klasa, mada je ranije proces društvenog razvitka krenuo i tu sasvim normalno, kao i u susjednom Dubrovniku.

Izvestan izuzetak u tom pogledu pretstavljala je opština Hvar, tj. ostrva Hvar i Vis, bogata vinom, uljem, smokvama i ribom. U sredini Hvara pruža se veliko i vrlo dobro obrađeno polje koje je davalo, a i danas daje, velike količine izvrnog vina; odlična vina davalo je od starine i ostrvo Vis. Naokolo Hvara i oko Visa, već od vrlo starih vremena, mnogo se lovila riba, naročito sardele. Kada je mletačka kaznena ekspedicija 1512 god. došla da uguši ustanak naroda, u samom selu Vrboski na Hvaru uništila je 8—10.000 buradi usoljene ribe i velike količine riba i dr.⁸ Hvaranin Vinko Pribojević, u svom govoru »O poreklu i događajima Slovena«, koji je održao u Hvaru 1525, ističe veliko poljoprivredno bogatstvo ostrva i opširno objašnjava zašto i kako Hvarani love velike količine ribe, zbog čega »dolaze mnogi trgovci iz raznih strana sveta da kupuju ribu«.⁹ Isti Pribojević navodi da su Hvarani u njegovo vreme imali i dosta trgovačkih brodova, istina manje nosivosti, koji su održavali trgovački saobraćaj po Jadranskom i Sredozemnom Moru, a u prvom redu prenosili su proizvode samoga Hvara.¹⁰ U oceni ekonomskih prilika na Hvaru sa Pribojevićem se slažu i mletački predstavnici u svojim znavničnim izveštajima vladi. Za Hvar je naročito iscrpan i značajan izveštaj Đ. B. Đustinijana iz 1553 god. Prema njemu ostrvo Hvar je tada imalo 7100 stanovnika sa 38 plemićkih rodova.¹¹ Zemljoradnja i ribarstvo bili su neobično dobro razvijeni, a trgovina je donosila mnogo novaca i plemićima i pučanima; vrednost robnog prometa iznosila je godišnje do 70.000 dukata, od čega je otpadalo na vino i ribu oko 30.000 dukata. Sve je to pretstavljalo veliku vrednost, pogotovu kada se prihodi Hvarana uporede sa prihodima drugih dalmatinskih gradova. Ali, i po Đustinijanovom saopštenju bilo je dosta hvarskih plemića i sa malim prihodima; samo jedna porodica primala je godišnje 1500 dukata, četiri-pet porodica, među

⁸ Dnevnik Marina Sanuda u »Arkivu za povj. jugoslavensku«, VI (1863), str. 378.

⁹ Grga Novak, Vinko Pribojević: O podrijetlu i zgodama Slavena. Zagreb 1951, 199—200.

¹⁰ Isto, 200—201, 211—214.

¹¹ Zadar je tada imao 6536 stanovnika, Šibenik 8220, Split 3073, Brač 2700, Korčula grad 2500, Kotor 4000.

njima i Hektorovići, primali su do 500 dukata, a svi ostali ispod 200 dukata. U redovima pučana, međutim, bilo je oko 15 porodica sa godišnjim prihodom od 200 dukata, dok su ostali bili »više siromašni nego bogati«.

Ovakve dosta povoljne ekonomske prilike na Hvaru uticale su na društvene odnose i uopšte na politički i kulturni život njegovih stanovnika. Ekonomski dosta jaki, pučani nisu dozvoljavali da samo plemići rešavaju u veću hvarske komune, pa su — svesni svoje snage — stalno nastojali da poprave svoj društveni položaj i da dođu do izvesnog političkog uticaja. Sukobi između pučana i plemića, koji su se nizali kroz čitav XV vek, dostigli su kulminaciju u poznatom ustanku 1510—1514 god. Zahtevi pučana išli su za ograničenjem političkog uticaja plemića i za ravnopravnošću sa njima, što je, ustvari, bilo od značaja samo za bogatije i uglednije pučane. Ovi su, izgleda, i pokrenuli seljake, koji su kao koloni obrađivali tuđu zemlju, a koji od eventualne pobede nisu mogli da očekuju neko poboljšanje svoga položaja. Čak ni vođa samog ustanka, izgleda, nije bio seljak nego imućan pućanin. Zato ceo ustanak više potseća na pokrete gradskog stanovništva, naravno u specijalnim uslovima kakvi su tada postojali na Hvaru, nego na seljačke bune onoga vremena.

Na drugoj strani, opet, veće bogatstvo davalo je snage hvarskom plemstvu da se odlučnije suprotstavlja pućanima, da jače ističe društvene razlike i da sa više tobožnjega prava zahteva za sebe specijalne privilegije. Na Hvaru su, dakle, posebni ekonomski odnosi, nešto drukčiji nego u ostaloj Dalmaciji, stvorili uslove u kojima su se mogle izraziti izgraditi dve vodeće klase. Zato je prirodno što su i sukobi između njih bili oštiji, iako savremeni mletački izveštaji mnogo pomijnu mržnju između pućana i plemića i u drugim krajevima Dalmacije. Međutim, samo na Hvaru pućani su s oružjem u ruci ušli u borbu za svoju ravnopravnost i skoro četiri godine uspevali da budu gospodari toga ostrva. A ni docnije, pošto je buna vrlo krvavo ugušena, hvarski pućani nisu prestali da istupaju protiv odluka i postupaka plemića, da se tuže na njih i da svojim držanjem stvaraju utisak kod Mlećana kako su borbeni, nepopustljivi i svesni svojih prava.

U vreme Renesanse Hvar se izdvajao među dalmatinskim komunama i kulturnim radom svojih stanovnika. Ta se razlika naročito zapaža u delima hvarskih književnika, koja svojim literarnim motivima, načinom obrade, čak i jezikom, odudaraju od dela drugih dalmatinskih pesnika. Dovoljno je samo uporediti dela Hvarana sa delima Marka Marulića, pa da se oseti sva razlika, mada je, na primer, Hektorović mnogo cenio Marulića i po svojim nazorima bio mu blizak. Još veća je razlika između lirike Hanibala Lucića i bilo kojeg njegovog savremenika iz ostale Dalmacije. Jer, dok hvarski književnici svojim delima najavljuju jedno novo doba, dotle Marulić, najčuveniji Dalmatinac svoga vremena, znači završetak jedne, istina sjajne i značajne, epohe u kulturnoj istoriji našeg Primorja. Živeći u vreme Renesanse u društvenim i ekonomskim prilikama koje su bile bliske stanju u

Dubrovniku, Hvarani su ovo doba obeležili delima koja više potsećaju na književno stvaranje Dubrovčana nego Dalmatinaca. Tako je društveno-ekonomska struktura Dubrovnika i Dalmacije, a napose Hvara, mada u osnovi slična, sa svojim specifičnim osobinama stvarala posebne uslove i izazivala različite posledice u pojedinim primorskim oblastima, što je bilo od velikog značaja za njihov politički i kulturni razvitak.

LA STRUCTURE SOCIALE DE LA DALMATIE ET DE DUBROVNIK AU TEMPS DE LA RENAISSANCE

R é s u m é

1

Après que Venise eut occupé en 1420 presque toutes les villes et les îles de la côte dalmate sauf la République de Dubrovnik (Raguse), l'évolution naturelle de la vie économique, sociale, politique et culturelle dans les villes dalmates fut brusquement interrompue. Avant cette date, elles croissaient et évoluaient, leurs territoires s'élargissaient, elles organisaient et formaient des communes autonomes. Simultanément, les activités artisanales s'y développaient, le commerce maritime et continental prenait de l'essor, les propriétés foncières s'agrandissaient, et la différenciation sociale s'y accomplissait elle aussi. Tout le pouvoir politique était entre les mains de l'aristocratie.

La suprématie de Venise porta un coup très dur à la vie économique des villes, et surtout à leur commerce maritime. Par toutes sortes de tarifs de douane, d'interdictions, de restrictions et de prescriptions, Venise empêchait le libre commerce des Dalmates avec tout État ou province étrangers, sauf avec les territoires appartenant à Venise, et s'efforçait de diriger tout le commerce étranger de la Dalmatie sur Venise. Vers la même époque (au cours du XVe et XVIe siècles), le commerce continental déclinait à cause d'incursions et de pillages des Turcs. Les propriétés foncières des Dalmates, et en premier lieu celles de l'aristocratie, en souffraient des graves dégâts. Les artisans dans les villes dalmates aussi en subissaient la répercussion, ne travaillant plus que pour le territoire limité des villes.

Cette situation économique avait pour conséquence un appauvrissement extrême qui allait, dans certains lieux, jusqu'à l'indigence véritable. La plus atteinte en fut l'aristocratie. Les rapports des représentants vénitiens en Dalmatie dans la première moitié du XVIe siècle se font l'écho de cet état alarmant.

2

La ville de Dubrovnik cependant atteignait dans ce temps-là l'apogée de son évolution économique. Mais elle était indépendante et libre, et continuait, bien que voisine immédiate des autres villes dalmates, à se développer comme s'étaient développées auparavant toutes les autres villes du littoral.

En ce temps, Dubrovnik possédait une activité artisanale très diverse, et les artisans y étaient nombreux. Parmi les métiers, le plus important fut la fabrication des textiles. Depuis 1420, Dubrovnik possédait même quelques

véritables manufactures textiles. Le nombre des habitants s'élevait en ce temps à 6000 de 7000, dont deux tiers appartenaient à des familles d'artisans. La République de Dubrovnik tout entière avait à la fin du XVe siècle 20.000 — 25.000 d'habitants.

Le commerce continental de Dubrovnik avec les pays balkaniques prit au XVe siècle un grand essor grâce à l'exploitation plus intense des anciennes, et à la découverte de nouvelles mines d'argent et de plomb en Serbie et en Bosnie. Les incursions des Turcs même n'étaient pas en mesure d'interrompre ce commerce définitivement ou pour une période plus longue. Les marchands de Dubrovnik furent dorénavant presque les seuls à servir d'intermédiaire entre les Balkans et l'Europe occidentale.

Vers la fin du XVe et dans la première moitié du XVIe siècle, la mer et le commerce maritime représentaient la ressource la plus importante de la vie économique de Dubrovnik. En ce temps, Dubrovnik possédait une flotte d'environ 180 bâtiments marchands dont les revenus annuels s'élevaient à 180.000 ducats approximativement. Les équipages touchaient en salaires et en bénéfices divers quelque 100.000 ducats par an. Les marchands de Dubrovnik faisaient des affaires avec tous les pays méditerranéens et, depuis la fin du XVe siècle, aussi avec l'Angleterre.

Une source de revenus importante représentait, pour les nobles et les bourgeois enrichis, aussi la propriété foncière accrue en 1399, 1419 et 1426 lors des extensions territoriales successives de la République de Dubrovnik.

3

Parallèlement avec l'évolution économique de Dubrovnik s'accomplissait la différenciation sociale de ses habitants. En 1023 déjà, on mentionne pour la première fois les nobles (nobiles) qui, avec le comte de la ville, représentant de la puissance étrangère protectrice, administraient au XIIe siècle la ville. Le XIIIe siècle voit l'institution de trois conseils de ville dont les décisions dépendent naturellement aussi des représentants de l'aristocratie. Dans les années 1332—1348, ils réussirent à s'emparer de toute l'influence politique à Dubrovnik, ce qui s'accroît encore après 1358 quand Dubrovnik obtint sa pleine autonomie.

Depuis le milieu du XIVe siècle, un groupe de familles enrichies se dégage de la masse des habitants. Leurs représentants ne tardèrent pas à former la classe de ceux qu'on est convenu d'appeler citoyens de Dubrovnik (cives). Ceux-ci, à la longue, arrivaient à ne s'occuper que de commerce en gros, de transports maritimes et d'affaires financières, activités qui avaient été jusqu'alors le domaine de l'aristocratie de Dubrovnik. Ainsi, ces « cives » étaient les égaux des nobles par leurs activités économiques et par leurs biens, mais ils n'avaient aucun pouvoir politique. L'aristocratie le gardait jalousement et put le conserver grâce à sa forte position économique. Ainsi les citoyens, par leur position sociale et par leur importance politique, étaient proches de la masse du peuple, tandis qu'ils se rapprochaient de l'aristocratie par leur puissance financière et par le rôle qu'ils tenaient dans la vie économique de la ville. D'autre part, les nobles détenaient tout le pouvoir politique et possédaient presque toute la propriété foncière ; ils avaient en outre en mains la vie commerciale, maritime et financière : ils représentaient donc dans une certaine mesure et l'aristocratie féodale et la bourgeoisie commerciale.

Outre les nobles et les citoyens, il y avait à Dubrovnik le peuple (populus), et dans les environs, des paysans. De leurs rangs sortirent au XVe

et au XVIe siècles de nombreux marchands et marins qui se séparèrent de la masse populaire et formèrent une classe de citadins de second degré (cives). Cette désunion dans les rangs des bourgeois et leur isolation des masses populaires affaiblissaient les positions des uns et des autres envers l'aristocratie qui, de ce fait, put se maintenir au pouvoir même après le déclin de sa puissance économique.

4

La situation dans les autres villes dalmates était tout à fait différente. Au temps de la domination vénitienne, la mauvaise situation économique empêcha une différenciation plus prononcée entre les classes sociales. La classe citadine n'y apparut point et les nobles venaient de perdre leur pouvoir politique antérieur, ainsi que la plupart de leurs propriétés foncières et de leurs autres biens.

Figure d'exception fait dans une certaine mesure la commune de l'île Hvar où, grâce à sa viticulture, à sa pêche et à son commerce maritime prospérants, il y avait des nobles et des gens du peuple aux revenus considérables. Le peuple conscient de sa puissance économique y essayait sans cesse d'obtenir des droits égaux à ceux de l'aristocratie. Rebuté et exaspéré par l'arrogance des nobles, le peuple s'insurgea en 1510 et put se rendre maître de l'île. Il conserva le pouvoir presque 4 ans jusqu'en 1514 quand les Vénitiens jugeaient que le moment était venu de réprimer l'insurrection, ce qu'ils firent brutalement et en versant beaucoup de sang. Ce ne fut cependant pas suffisant pour calmer définitivement le peuple.

Par sa vie culturelle aussi, Hvar diffère beaucoup des autres communes dalmates. Au temps de la Renaissance, sa production littéraire en langue serbo-croate surpassait celle des autres villes de la Dalmatie. Par leurs sujets, leur forme et leur langue, les œuvres littéraires créées à Hvar ressemblent plus aux œuvres des poètes de Dubrovnik qu'à celles provenant des villes dominées par les Vénitiens, ce qui n'est pas surprenant vu que la structure économique et sociale des deux villes avait beaucoup de points communs.